

ПРИКАЗИ И БИЉЕШКЕ

Виктор Новак, *MAGNUM TEMPUS, ILIRIZAM I KATOLIČKO SVEŠTENSTVO, IDEJE I LIČNOSTI 1830-1849.*

Нова књига, Београд 1987, стр. 660.

Ово је треће капитално дело истакнутог југословенског историчара Виктора Новака. Прво му је било *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva* (Београд 1930). Друго му је било *Magnum crimen, pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* (прво издање Загреб 1949, друго издање Београд 1986). Ово његово треће опсежно дело садржи 660 штампаних страна великог формата заједно са предговором проф. Никше Станчића и поговором академика Василија Крестића. Оно што одмах оштро упада у очи то је битна разлика између предговора и поговора. Док аутор предговора инсистира на томе да је Новаково дело довршено још далеке 1940. године и да у њему има много застарелог и превазиђеног — дотле аутор поговора указује на бројне позитивне одлике које показују да је то дело од високе и трајне научне вредности.

Необјашњиво је из којих је разлога издавач ангажовао баш Станчића за аутора предговора Новаковог дела када су они већ од раније познати као најоштрији идејни противници. Тако, на пример, док је Новак у својој исцрпној и документованој студији о Натку Нодилу, главном носиоцу Народног препорода у Далмацији, између осталог доказао да је каноник дон

Миховил Павлиновић био најизразитији католички клерикалац и ултрамонтанац — дотле је Станчић у својој књизи *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji* (Загреб 1980) покушавао да Новаковој тези супротстави своје мишљење да је „најистакнутији идеолог препородног покрета у Далмацији“ био — Миховил Павлиновић!!!

У своме предговору Новаковој књизи Станчић је исто тако саопштио и своје мишљење о бану Јосипу Јелачићу као о „најистакнутијој личности хрватске 1848“. Међутим, Станчић није ни покушао да побије познате негативне судове Васе Богданова о Јелачићу и његовој улози у хрватском револуционарном покрету, који су дошли до пуног изражаја не само у посебним студијама о овој сложеној проблематици, него и у текстовима објављеним у *Enciklopediji Jugoslavije* и у *Enciklopediji Leksikografskog zavoda*.

Сасвим друкчије оценио је научну вредност овога дела Василије Крестић у свом значајном поговору, у коме је бацио синтетичан ретроспективан поглед на дугогодишњи Новаков рад на проучавању историје југословенских народа у XIX и XX веку, са посебним освртима и карактеристикама ње-

гових главних дела из овога подручја. Крестићев суд дао би се свести на овај глобални закључак:

„Држећи се научних сазнања и поузданих података, Новак је као историчар XIX и XX века, а посебно као тумач југословенске мисли, био спреман да своје велико знање стави у службу идеје која је постала саставни део његове личности. Као угледни научник постао је и један од водећих идеолога југословенства. У идеологији и политици он је пред јавност испуао одано и са уверењем само са оним до чега је довела наука“.

Вредност овога Крестићевог текста моћи ће се тек онда оценити ако се упореди са Станчићевим мадициозним кригизирањем, које представља школски пример како не треба писати критике научних дела.

Иако је о Илирском покрету у историјској литератури писано већ у неколико наврата, Новакова књига садржи много новог и непознатог. У ранијој литератури о овој теми било је уобичајено да се овај значајни покрет датира тек почевши од 1835. године, када је Људевит Гај покренуо своје илирске листове и почео објављивати своје прогласе и манифесте, а да је трајао до 1849. године, када је Бахов апсолутизам угушио покрет. Супротно овом уском и једностраном посмартану постављене проблематике, В. Новак је јасно сагледао историјску чињеницу да ни овај покрет — као ни остали лични покрети у историји — није букнуо одједанпут, него да је имао своју предисторију, да се рађао и израђивао постепено, у етапама, и да је стварно започео већ 1830. године Зато је у првим поглављима свога дела приказао и оценио претече покрета, оне политичке и културне раднике који су му претходили, крчили путеве и припремали терен за његово настајање, као што су били Максимилијан Врховац, Тито Брезовачки, Томаш Миклоушић и Адам Филиповић.

Нарочиту пажњу обратио је В. Новак идејном формирању младога

Људевита Гаја, на кога је у раној младости позитивно утицао Андрија Качић-Миошић својим *Razgovorom ugodnim naroda slovinskog*; затим Гајевом школовању у Лицеју у Грацу, где је био активан члан Илирског клуба, у коме се упознао, зближио и спријатељио и са многим младим Србима, нарочито са Мојсијем Балтићем, читао народне песме из збирки Вука Караџића, и почео се одушевљавати идејама југословенске заједнице; даље, Гајевим студијама на Универзитету у Пешти, где су на њега утицали Јан Колар и Павле Јосиф Шафарик са својим широким словенским концепцијама.

У даљим поглављима В. Новак исцрпно и документовано обрађује прву фазу Илирског покрета, покретање и уређивање илирских едиција. Став католичког клера према Илирцима био је подељен. Док је ниже свештенство, у великој већини пореклом са села, читало и ширило илирске едиције — дотле су бискупи и канонници с неповерењем и нерасположењем пратили активност Илираца и у својој верској искључивости упозоравали на тобожње опасности због илирске толеранције према протестантима и православнима. Док су некоји католички богослови, Хрвати, присуствовали Коларовим протестантским службама и проповедима — дотле је загребачки каноник Харамустек „екскомунитирао“ Илирца Франа Курелца због његовог уважавања протестанта Јана Колара. Највећи противник Илиризма био је сам загребачки надбискуп Хаулик.

У овој књизи аутор је посветио посебну пажњу фрањевцима Илирцима у Босни и Херцеговини. Да споменемо само најважније. Фрањевац Мартин Недић први је Босанац који се истовремено са првим загребачким Илирцима одушевљивао за Илиризам. Илирци фрањевци сарађивали су не само на хрватским него и на српским листовима и часописима. Фрањевац Грга Мартић. „Илир из Херцеговине“, славио је у својим песмама великоне и из српске историје, између осталог и Саву Немањића. Фра-

њевац Иво Фрањо Јукић писао је путописе из Босне и објављивао их у *Српском далматинском магазину*, који је у Задру уређивао и издавао Божићар Петрановић.

Посебну пажњу посветио је В. Новак илирском листу *Branislav* (1844-1845), који је за време реакционарног режима хрватског бана Халера уређиван и издан у Београду од једне групе Илираца, међу којима је био и бивши богослов Павао Чавловић, који је напустио загребачко сјемениште и емигрирао у Србију. Лист *Branislav* је оштро нападао мађарона бискупа Шпрота, и објављивао говоре опозиционих саборских посланика који у загребачкој штампи због строге цензуре нису могли бити штампани. *Branislav* је илегално пребациван из Београда и тајно растуриван по читавој Хрватској.

У ранијој литератури мало и недовољно се говорило о Илирцима међу Словенцима, тако да је изгледало као да је Станко Враз био једини Илирац међу њима. Међу-

тим, из Новакове књиге се види да је и међу Словенцима било више Илираца него што се раније знало. Међу симпатизерима Илиризма био је чак и потоњи мариборски бискуп Антун Сломшек.

Из овог Новаковог дела јасно излази да су Штросмајер и Рачки у младости добили своје прво национално-политичко крштење од Илиризма, да су се већ тада почели изграђивати у југословенском духу и постали претече југословенског покрета, који је дошао до пуног изражаја у оснивању југословенске академије знаности и умјетности под њиховим руководством.

Посматрано као једна велика научна целина, ово опсежно Новаково дело далеко превазилази све што је до данас написано о Илирском покрету и попуњава једну велику празнину не само у хрватској него и у југословенској историографији.

Коста Милутиновић

Ђорђе Станковић, ИСКУШЕЊА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ

„Рад“, Београд 1988

Ђорђе Станковић, ванредни професор Београдског универзитета, припада млађој генерацији историчара, широј јавности посебно познат по обимним студијама: „Никола Пашић, савезници и стварање Југославије“ („Нолит“ Београд 1984.) и „Никола Пашић и југословенско питање I-II (ВИГЗ Београд 1985). Ово је његова пета књига, за коју је један од рецензенаца с правом написао да представља „научно-теоретско шtivo“. Књига је састављена од раније објављених радова и јавних наступа. Основна мисао која се провлачи кроз целокупни садржај назначена је у виду питања на самим корицама. На питање о каквим се искушењима

заправо ради, аутор одговара: „судбоносним и цивилизацијским“, упозоравајући: „Да ли треба посегнути за ноторном чињеницом коју су већ учили савремени социолози и политиколози, да се „раскорене масе становништва“ у сиромашним и неразвијеним земљама суочавају са „отвореним терором историје“ немоћне да реши елементарне проблеме економског и биолошког опстанка? Да ли се југословенско друштво у својој развојној кризи суочава са истим проблемом? ... Не градим ли друштво лажних потреба и псеудовредности, које су засноване на историјским стереотипима, а по својој